

ցաւ զայս այն հռոմայեցի կայսրը, որ քեպետ հերանոս՝ բայց կրցաւ բախանցել նորոյ օրինաց Օրհնողրին այս աստուածային պատուիրանին վսեմ խորութիւնը, ու գայլ՝ իւր մեծակառոյց պալատին ջորս դին արձանագրել կուտար :

Բայց որովհետեւ դժբախտաբար դեռ այսչափ լուսաւորութեան մէջ ալ ամեն քրիստոնէայք այս սրանջելի պատուիրանին միտքն եւ ոյժը չեն ըմբռներ, համառօտ բայց ազդու ոճով մը՝ Թեոդորեան Սարգիս մեծարդիւն վարդապետը կուգի պարզաբանել զայն ու սովբեցնել իւր սիրելի ազգին՝ քէ ինչպէս մարդկութեանբոլոր *Præsumit* ու *Quærit* այս խորիմաց բնական օրինաց վրայ ի յաւիտենից կկանգնուին :

Այս բանիս համար կրննէ նախ քէ ինչ եւն *Præsumit* եւ ինչ *Quærit*. Եւ քէ այս երկուքը նախ իրարու, ապա մարդուս եւ ապա ընկերութեան մը հետ ինչ առնելու քիւններ ունին : Անկից կանցնի ցուցանել քէ ինչպէս պետք է ամենայն որ իւր իրաւունքը պահպանէ, եւ ինչպէս ուրիշներունը : Իրաւանցմէ բնականաբար պարտուց առաջնորդելով՝ կցուցնէ քէ քանի տեսակ պարտք կան : Երեքի կրամնէ գայն. Ա. առ *Assuetudo*, Բ. առ *Môdes* եւ Գ. առ *Consuetudo*: Այս երրորդը երկու ուրիշ ձեւերու ալ կապարէ, առ *Consuetudo*, եւ առ *Consuetudo*: Ասոնց ամեն մէկուն վրայ առանձին առանձին ճառէքն ետեւ, Բարեխորութեան վրայ յանդուածով մը իւր մատենիկը կկնքէ :

Այս գլխակարգութիւններէս կրնան իմանալ ընթերցողք գրքուկինպետրն ու յարգն, եւ տարակոյս չունիմք որ իւր դիւրիմաց ոճն, ու համառօտ՝ բայց իմաստուն բովանդակութիւնը շատ հաճոյ ըլլայ եւ օգտակար հասարակաց, մինչ արդէն ճառելի նիւրն անգամ, այսինքն *Præsumit* եւ *Quærit* բառական են ամենուն փափագը զարբոցանել այս համառօտախօս մատենիկը տեսնելու, եւս առաւել երբ մէկը մտածէ՝ քէ Հեղինակը՝ այնպիսի պատկառելի անձն մի է, որ իւր բազմամեայ եւ նախանձելի կենացը մէջ Իրաւանց եւ Պարտուց վրայ կապանօք եւ հալածանօք ջափ ձգնէալ նահատակեցաւ :

ՆԻՍՏՈՒԿԻՆԱ. «Հետեւեալ գեղեցիկ եւ իմաստալից համակը իզնիմիտեն արժանապատիւ Քահանայ մը խրկած է մեզ, որուն մէջ Նիկոմիդիոյ վիճակին Հայ ժողովրդեան եւ անոնց բարեխնամ Առաջնորդին ուսումնասիրական ջանից նորանոր ապացոյցները տեսնուելով՝ կրփութանք հրատարակելու ի բերկրութիւն արգոյ հասարակութեան :

« 1857 Դեկտ. 16 Իզնիմիտ.

« Ազգասէր խմբագիր Մատիս Կատուական յազարոյ :

«Որ եւ իցէ ազգասէրսիւր մը անտարակոյս չի կրնար առանց գոհունակութեան եւ բերկրանաց տեսնել պատուական լրագրոյդ էջերունմէջ Ազգային միխրարական լուրերուն տեղիտալդ, որուն համար մասնաւոր շնորհակալ ըլլալու պարտականութիւնը ճանչնալէն վերջը քարցք է մեզի յուսալ, որ ներկայ նամակս ալ՝ ըստ բնական բոլոր ազգասէր բարոյիցդ կը հաճիք անոնց կարգը անցունել, իրբն նոր ապացոյց մը Ձեր ազգասիրական ջերմն եռանդեանը :

« Ներքի չէ անշուշտսնել, քէ արդի ժամանակիս մէջ առ հասարակ չկայ մէկը, որ ճանչցած չըլլայ, քէ ամեն մարդ ըստ կարի իր բանականութիւնը ուսմամբ եւ գիտութեամբ կրբնելու եւ օր ըստ օրէ կատարելագործելու պարտաւոր է, այնպէս որմեր սիրելի ազգայնոց վրայ ալ ամեն տեղ մեծ եռանդ եւ փափագ մը տիրած է այս նպատակիս հասնելու համար. եւ ըստ որում փափաքը գործադրութենէ շատ տարբեր բան մըն է, ինչպէս որ ճամբայ բնելու մտածողը իրական ճամբորդէ մը, ուստի զանազան ձեռնարկութեանց եւ բարենտարակ միջոցներու դիմած են, որպէս զի արբնցնեն եւ քաջալեր մը ըլլան կրբութեան ոգւոյն որ՝ որ եւ իցէ ազգերու բարգաւաճանաց սկզբնափոր կրնայ համարուիլ : Եւ արդարեւ ոչ նուազ սրտի բերկրանօք կրսնծք որ այսպիսի գեղեցիկ ձեռնարկութեանց ամեն ժամանակ համագլխաց ուշադրութիւնը գրանելով կըջանան իւրաքանչիւր գոյի ջափ ձեռնառու ըլլալ բարեգործութեան մէջ մրցանք մը բնելու պէս : Ասիկայ իրական ճամբորդութիւն մըն է, որուն մենք ալ համոզուած ըլլալով ըստ մերովսանն, կրփութամք յառաջիկայ դիտողութենէն վերջը անցունել նաեւ, քէ կրբութիւնը եւ մտաւորական մշակութիւնը հարկաւոր եւ պիտանի ճանչցունելն վերջը, ազգիս հասարակութեան մասը առ հասարակ ընթերցանութեան հաճոյքէն զուրկ չմնալու համար, որն որ բանականութեան առաջին մագիչն է, ընթերցասիրութեան բանգարաններ կանգնած են ուրեք ուրեք, որպէս զի անոնց միջոցաւ իւրաքանչիւր ոք իւր իղձը լեցունէ եւ միանգամայն մտքի մշակութենէ յետեւալ չմնայ. քանզի ճանչցուած է քէ զրբերը մեծ տպաւորութիւն կրնեն մեր կեանքին վրայ. եւ քէ ասիկց կամակարելի որ ընտիր գրեցնից ընթերցանութիւնը մեր ժանկութեան օրերուն գեղեցիկ զբօսարաններն մէկը, երիտասարդութեան կարեւոր բարեկամ մը եւ ծերութեան միակ մխրարութիւնն է :

« Արդ՝ ըստ որում այսպէս է, իրաւամբ մեծ պատիւ է Կ. Պօլսոյ մայրաքաղաքի խազկուղի եւ Միջազկուղի մէջ կանգնած ընթերցասիրութեան ընկերութիւնները եւ վերձանութեան բանգարանը, որոնք ստուգիւ իրենց նախնեցալ ազգասիրական ջանքերովին կրնան բարի առաջնորդ մը համարուիլ բոլոր ազգայնոց ինչպէս նաեւ Նիկիմիդացոցս, որոնց բարի օրինակին հետեւելով, տարիէ մը ի վեր այնպիսի միաբանական ձեռնարկութեան մը միջամուխ եղած ենք՝ *Ընթերցասիրաց Ընկերութիւն* մը կազմելով եւ միանգամայն վերձանութեան կայանք մը ունենալով, որն որ կրնանք նաեւ *Կիրակիի դպրոց* անուանել, քանզի ինչպէս որ խոհուն խոհականութեամբ ըստած է միշտ՝ քէ ազգի մը բարեկարգութեան եւ դատարարութեան պտուղը վաշելել ցանկացող որ եւ իցէ անհատ մը պետք է ոչ այնչափ մեծերու վրայ, որչափ տղայոց աշխատիլ, եւ անոնց բարի ապագայ մը պատրաստելուն վրայ անդուլ խորհիլ. արդարեւ միայնակ այսմ ցանկացող ըլլալով, ուրախ եմք տեսնելու՝ որ ոչ միայն եռանդուն անդամները՝ այլ եւ դպրոցական աշակերտներ եւ հասարակութեան մէջէն ընթերցանութեան հետամուտ եղողները անպաղաղ ամեն կիրակի եւ տուն օրերը կրփութան զանազան օգտակար գրեցնից ընթերցմամբ մտքերնին մշակելու, որոնք քէ Թանգարանիս անդամօք եւ քէ ազգասէր սատարողաց արդեամբ հաւաքուած են առ այժմ, ինչպէս նաեւ ազգային զանազան լրագրաց պատուական բերբերով եւ Ձեր ազնիւ Մատիսով, որն որ մինչեւ տարեկալուս, ազգասէր անձ մը նուիրած ըլլալով, առաջիկայ յունվարէն սկսեալ անմիջապէս իրեն համար հատ մը պիտի ունենայ :

« Իրական ճամբորդութիւն մըն է քէ որ եւ իցէ աշխատութիւն մը երբոր բարոյական վախճանն մը գուրկ է, ոչ միայն անօգուտ է, այլ բերեալ նաեւ վնասակար. ուստի ներքին համոզմունք մը ունենալով որ այսպիսի ձեռնարկութիւն մը միշտ օգտակար հետեւանքներ կրնայ ունենալ, կըջանանք օր ըստ օրէ ըստ մեր կարեաց յառաջ տանելու, քանզի առանց ջանքի յաջողութիւն չըլլալը հասարակաց առակ դարձած է : Այս մասին չնք կրնար լուրբամբ անցունել Նիկիմիդիոյ վիճակիս բարեխնամ առաջնորդ Տ. Ստեփաննոս Հոգեգոյն վարդապետին անբուն հակողութիւնն եւ քաջալերական ձեռնառութիւնը, որ զիտէ ազգասիրարար տնտեսել զարժանն :

« Կրտսեամբ.... « Թաղեալ փիլիսոփային հարցոցին քէ որ բանն է որ աշխարհիս վրայ ամեն մարդ ունի, ու յոյսը ըստ, վասն զի

ասիկայ նաեւ անոնք ձենին, որ ամենին քան մը չունին. » կրտսամբ, քէ եւ շուտով եղած բարիքը կրկին յարգ ունեցած ըլլայ, ոչ միայն օր ըստ օրէ անգամսեաց տատարութեանը արժանանալ, ինչպէս որ մայրաքաղաքի քանին մը բարեկեր անձինք փութացին, այսմ, այլ նաեւ ինչպէս Կապիւղն եւ Միշապիւղը մեզի, նոյնպէս նաեւ Նիկոմիդիա իր շրջակայ գիւղօրէից բարի օրինակ մը կրնայ ըլլալ, միանգամայն օր աւուր բարեյաջողութիւն գտնելով, ըստ որում գործի մը բազողութիւնը ամեն աշխատութեանց վարձքն է, որն որ երկնային Նախախնամութենէն միայն կապտանք ամեն ժամանակ: Ընդունեցէք մեր յարգանաց խորին նաւաստիքը: »

« Ի զիմաց բնկերութեան Ընդերցասիրաց
Ն. ՅԱԿՈԲ ԲԱՆԱՆԱՆԻ.
(ՄԱՍԻՍ.)
Վերաւանայ Ընկերութեան: »

ԳԱՐԻԻԷԼ Վ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ. — Փերրպուրկի մէջ ի յոյց մեծի ուրախութեան յիշատակին Առաջնորդութեան Գերազատելի Գարբիէլ Վարդապետին մեր սիրելի ազգայինը հայախոսք խրատականներ են առաւել, եւ Գեր. Վարդապետին զիմաց գեղեցիկ գեղեցիկ բանաստեղծութիւններ են ըրեր ի բարեմաղբութիւն եւ ի խնդակցութիւն Նմա եւ միմեանց որ այնպիսի Աստուգծնութիւն Առաջնորդի մը արժանացան չերկնից:

Ստոնցմ երկուք մը դնելով նոս ի նաշակ:

Ա. « Աստուածընտիր Առաջնորդ եւ հոգեւարարդու Հայր.

« Դառնէ մեզ ամենեցուն առհասարակ հրաժարական ողջոյն տաճար նորանից, որոյ կենակցութիւնն, քնտանեկան քաղցր գրոյցը, բարեկամական խորհուրդները եւ հայրական խրատները մեր հոգւոյ համար դարձան այս կարճ միջոցումը ինչպէս կենսաբեր տարր՝ այնքան կարեւոր եւ օգտակար, որ քան օրը պիտանի է մեր շնորհաբան համար: Այս ամբողջ ամիսը, որ Գուր մնացիք մեր մէջ՝ մեզ համար անցաւ իբրեւ քաղցր, անդորր, սփռութեամբ քաջ եւ խիստ կարճատեւ երազ, եւ որքան դառն եւ անախտ ըստ փիլիսոփայի քնից, այնքան այժմ դառն է մեզ համար այն իսկութիւնն քէ, մեր սիրական հոգեւոր Հայրն այն եւս չիափի լինելու մեր մէջ: Սիրեցինք Ձեզ մտերմաբար երախայական զգացմամբ՝ ինչպէս սիրում է միմեկն երախան իւր գործակի զօրը, երկար ժամանակ կրքայեղք Ձեր անձնակ կարօտը, եւ յախտեան ջինջ եւ անաղօտ կրնամք Ձեր բարի յիշատակը մեր սրտի մէջ, եւ այն րոպէներն որ անցուցինք Ձեզ նետ՝ կրկին մեր կենաց մէջ ամենարանկազինք, նուիրակներ, — ուրեմն եւ անմոռանալիք:

« Բայց ինչ եմ տառաւ. միք մեր սերը դեպ առ պատուական Անձնոյ Ձեր առանց իրիք շարժառիթի էր, ոչ, եւ միք այն համակրութիւնը որ անկախ ձգում էր մեզ դեպ առ Ձեզ, առողջամտութիւնն չէ կարող իրաւացի փաստերով ապացուցանել, այն: — Մենք սիրելի էինք Ձեզ դեռ եւս չբոսած Ձեր պատուական Անձը, սիրելի էինք Ձեզ ձեր աշխարհաբարոյ հոգեւորում, որին Գուր արժանացար արխարար մարտնչով՝ ազգասիրութեան ասպարիզումը, սիրելի էինք Ձեզ այն տաճարական ճրգանց համար, որ Գուր ի տեւմեր սիրական ազգին քաշեցիք պատանկութեան հասակից սկսեալ մինչեւ ցարդ, եւ երբ չբնատուցինք մինչ ցարդ եւ Ձեր սիրագործութեանց արժանի վարձը արդարեւ զիարդ ժամու կրնայինք:

« Այժմ Ձեր անտարբեր այցելութեանը մնում են մերբարոյապէս որդեգրել արձնութիւն երբեք, սպասում են նոքա Ձեր ուրախասիր գալուստեան՝ ինչպէս որ մի ժամանակ մենք էինք սպասում, արդարեւ կը սիրեն եւ կ'զնայատեն Ձեր արժանաւորութիւնը առաւել քան քէ մենք, որովհետեւ րազմա կարօտեալ են նոքա Ձեզ պէս գիտնական, խոնական եւ գրաւատ Հօրը: Նոցա ծարաւ հոգին փափաքում է այն զովագին ջրոյն, որ պիտի բոխի Ձեր իմաստութեան աղբիւրն:

« Բնացէք ուրեմն ոմ գրաւատ Հայր, զովագուցէք նոցա չարատանջ պապակը. սրբեցէք նոցա աչքն այն րազմադարեան արտասուքը, որ սզոյն մէջ գիշեր ու ցերեկ առատօրէն փազում է, ի րոնց առեք նոցա հոգւոյ աչքերին այն ստուար քօղը, որ արգելում է նոցա տեսանել արեգական անաղօտ ճառագայթը:

« Իսկ մենք, որ կարօտակեզ հոգով կրնամք այս տեղ, անկեղծ սրտիւ, ջերմեանեղ հոգով կը վերադառնանք առ Հայրն երկնաւոր մեր հայցումը այսպէս:

« Տէր ամենակալ, Աստուած Գրիգորի. Սահակայ եւ Մեսրոպայ՝ Դոս պառնակ Բո գրաւատ աշուղդ այս մեր յոյսը, որ ըստ մեր իրաւացի ակնկալութեան, նորոգելու է մեզ համար ոսկի դարը Հայաստանի, պահպանել սորան ամենայն հոգեկան եւ մարմնաւոր աստիքի. անդադար սերմանել սորա՝ սրտի մէջ բարի բարի միտք, որոյ սերմունք ծին, ծաղկին եւ ազգին համար հոգեւոր սնունդ դառնան: Տէր, հեռացուր դորամեն այն զայրակողութիւնը, որոնք պէտպէս հրապուրեց ձեւերով սարկում են մարդու սրտի մէջ, անաջատութեան կշռոց նմարք երբեք անհասարակ չլինին սորա ձեռքումը. շողորրութիւնը երբեք ճշմարտախօսութեան տեղ չի անցնի դորա առաջ. իւր

անձին փառքը, պատիւը, պարծանքը եւ ամենայն փայլելութիւնը՝ գտնէ Հայոց ազգի փառաց, պատուը եւ երջանկութեան մէջ: Տէր Աստուած՝ սրբէ դորա ճանապարհը այն ամենայն խոցը եւ խուրեխէն, որոնք երբեմն հանդիպում են առաքելի անձանց բարի ձեռնարկութեանց մէջ: Եւ երբ գրաւատի որ մարդիկ չի գնահատեն դորա իսկապէս բարի գործը՝ քող չի միտտի դորա ոգին. ու երբ տգիտութիւն, ցարակաւորութիւն, նախանձ, մոլեռանդութիւն, եւ այլ դոցա նման մոլի կիրք դաշն կուպած միասին՝ գան խափանելու դորա առաքելի գործերը, տուր գորութիւն դորա հոգւոյն շնորհաւորել: այլ քու միածին Որդւոյդ վերջին աստուածային խօսքերը բերանը առած կրկնէ՝ Տէր քող դոցա զի ոչ գիտեն գինը գործին: Բնա, է Տէր, մեր մեղաց արժանաճառ պատիւը, մեր այսպիսի համբերութեան փոխարեն առաքէ մեզ երջանկաւետ օրեր: Եւ միայն այն ժամանակ կրնանք մենք որ Դոսն ներել եւ մեր անցեալ մոլորութիւնքն եւ սխալներն եւ հաշտուել եւ մեր հետը, երբ օրնեն դորա ամենայն բարի ձեռնարկութիւնքն, ի փառս ամուսն թո սրբոյ, ի միսիրարութիւն եւ յերջանկութիւն ազգիս Հայոց, եւ երբ պարգեւես դորան երկար եւ բարեբաւոյն կենանք, որ նուիրելու է դա յօգուտ իւր սիրեցեալ ազգին: »

ԳԱՄԱՌ. ԲԱՅԻԹԱՅ:

1857 Նոյեմբեր 20, Ս. Պ. Բուրգ:

Բ. « Աստուածապարզեւ Առաջնորդ եւ Հայր սրբաւուն.

« Որպէս երբեմն Սուրբ Հայրն Մեսրոպայոց ելեալ գանազան կողմանց Հայաստանեայց երկրի, անխոնջ ձգնութեամբ ի կառուցումը զարոցաց պարապէր առ ի նոսրին գնայկիկ մանկունսն յուսումն կրթութեան արժարձը, զնոյն նմանութիւն յանձին բերեալ այժմ եւ մերս րազմախօսութեան Վարդապետ Գարբիէլ, ի գերեզմանիկ բարեմասնութիւնն նախին Հայրց մերոց սրբոց քնակովիսէ: Բանցի՝ ոչ ապարեն սա ինքն է, որ գալալեւն տաճանակիր արկածից յարգարեալ յարմարեալ երկնանպատ ջանիւք, ի գերանուշակ մայրաքաղաքին Գաղղիոյ, իմենադիր եղև րազմապետին ազգային վարժարանին: Ոչ ապարեն սա ինքն է, որ ընծակեց ազգի մերում գնայրենանիցինն օրագրութիւն, գրաղցրաման ի քիմս եւ զովագուցին պապակի փափաքողաց կարօտաւանջ ազգայնոց ծագաց ի ծագ աշխարհի: Ոչ ապարեն սա ինքն է, որ յոգնաշխատ ուղեւորութեամբ գալ հասանէ ի հայրենակ քաղաքս Տաշկանաւանի եւ Ռուսաստանի, բորբոքեալ երկնանուէր սիրով, ի տարածութիւն հոգեւոր եւ քաղաքական կրթութեանց ի միջի խորց հայրենակցաց: Բայց ինձ քան լիցի եւ գեր քան զյանդգնութիւն, ի դուգնալեալ բանաստեղծութեան քանել պարունակել զվաղեւազարդ ձրից բարեմասնութեան ազգասիրելի Հօր՝ գրի եւ զտարածութեան:

« Մեր սակաւարիւ Հայագիւրքս մայրաքաղաքիս զառաքելին փայլելով գրաբերարդութեանց տրաւ եւ գանչիշաբար խօսակցութեանց անուշամ պտուղս, յոմարեալս համարեալ եւ զպատշաճից փայլել, ուր ուրեք գնա գտանեալք, իբր արժութիւն յորան մոլորվաք, ըստ տերունականն ձայնի: Բայց արդ չես սակաւուց ինչ աւուրց ելանէ մեկնի ի մենջ Հայրս մեր պատուական. կարճատեւ մերս էր փայլելութիւն, րայց եւ գեղեցիկ. արձանագիրք յիշատակաց մերոց պահեսցեն պահպանեցեն գնանաւոր աւուրցս երկնափայլել երջանկութիւն: Եւ դու իսկ մեծարդոյ Տէր, մի ամաղեսցես պարծիլ մեօք ի դեմս ամբատանաց, զի քէ մեծամեծ ազգասիրական գործոց ձեռնատուութիւն նուազեալ ի մեզ գտանեալ, սիրոյ եւ եռանդեանն բորբոք լիցի քեզ առհասարակ փախարանաց յառաջարկմ ի վերեան մեզ գտանիլ, մինչ երկնային Տեսչութիւն հնարաւորեց զտկարութիւնս մեր:

« Իսկ զինք րարեմադրութիւնս աստացուք քեզ, յոռաւունջ ապացոյց երջանկափայլել սիրոյ մեր առ քեզ, արժանութիւն Հայր. հարցուք գրեւոր սաղմոսերգութեանն ասելով՝ Տէր ուղղեսցէ գնանալ քո ի ճանապարհս ի խաղաղութեան. Տէր ուղղեսցէ եւս առաջնորդեցէ հոգւոյ քում գնալ արդարութեան ճանապարհաւ եւ ի կեանս յախտնից:

Ի 5 Նոյեմբերի 1857 ի Ս. Պետրբուրգ:

Ասացալ ի տան ծիրունգարդ հայկազն Աղեքսանդրի Խուրաբախշեանց:

ՀԱՆՔԵԼՈՒԿ

Ինքն ինքնին ինձ կէր
Ուզեմ լուզեմ կէր քնիւք,
Չորս կողմս տուր կպցոյն,
Յօգնել չուիմ որ գաղաթի,
Ասեցա ըլլայ՝ չեմ անցնի,
Յեւիմեմ՝ չեմ արժիք:

ՅՈՒՆՈՒՄԻՐ Հանկալն է ԱԶԳ:

Propriétaire-gérant: A. JACHAT

Ի ՓԱՐԻԶ, ՅԱՐԱՄԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ.

Typographie arménienne ERNEST MEYER, 3, rue de l'Abbaye, à Paris.